

ממסדי "הכנסייה הנוצרית"

והבעיה היהודית-ישראלית

למן אמצע שנות הארבעים ועד ראשית שנות התשעים

גבריאל זלדין

הקדמה:

בעבור "הכנסייה הנוצרית" - מונח המתייחס למסגרת אידיאית יותר מריאלית של כל מאמיני ישו - הגדרת משמעות עם ישראל ותורתו מהווה בסיס ויסוד בהבנתה העצמית, אף אם בפועל נדחק הדיון בעניין לפינה בתיאולוגיה הנוצרית.

לאור שוליות הדיון בנושא זה בנצרות למן המאה השנייה לספירה, עת התגבשה התפישה המזהה בכנסייה את היורש האמיתי להבטחות האל ומחליף רוחני לעם ישראל הגשמי והחוטא, עוררה דרכו ההיסטורית של עם ישראל במאה הנוכחית בקרב נוצרי המערב בעוצמה רבה את הצורך לבחינה מחודשת של יחסם כלפי היהודים.

במחצית השנייה של המאה התפשטה במערב ההכרה כי בפועל ולאורך ההיסטוריה, יחסה של הכנסייה כלפי היהודים לקה בנגעים רבים. הכרה חדשה זו הולידה תמורה מרחיקת-לכת בעמדה הנוצרית כלפי היהודים והיהדות.

ואולם התמורה בעמדה הנוצרית כלפי היהודים ואמונתם הדתית רק הבליטה ביתר שאת את עוינות ממסדי הכנסייה כלפי הלאומיות היהודית החדשה בארץ-ישראל ואת הסתייגותם מביורור שאלת משמעותה הדתית של לאומיות זו. כיצד התפתחה בנצרות התמורה ביחס ליהודים והיהדות ומה היו סיבותיה? מה הם הגורמים והשיקולים המשפיעים בעיצוב מדיניות ממסדי הכנסייה ביחס ללאומיות היהודית?

במאמרנו זה נבקש להשיב על שתי שאלות מרכזיות אלה, ובאמצעות תשובותינו לבסס את הטענות הבאות:

א. העוינות הנוצרית המסורתית ליהודים הומרה בהדרגה בהתנגדות הממסדים ללאומיות היהודית החדשה בארץ-ישראל ובעידוד הלאומיות הפלסטינית.

ב. עמדת ממסדי הכנסייה נובעת ממכלול שיקולים פוליטיים פרגמטיים ורגישויות תיאולוגיות כלפי הלאומיות היהודית החדשה.

א. מאמצע שנות הארבעים ועד למלחמת ששת הימים:

את התמורה בעמדה הנוצרית כלפי היהודים והיהדות ואת התפתחות העיונות הממסדית כלפי הלאומיות היהודית בארץ-ישראל יש לקשור לשני אירועים רבי-השפעה משנות הארבעים של המאה הנוכחית: מלחמת-העולם ושואת יהדות אירופה, ולהבדיל, הקמת מדינת-היהודים בארץ-ישראל.

1. מלחמת-העולם והשפעותיה:

תוצאות מלחמת-העולם השנייה החריפו עוד את תהליך פיחות מעמדם של ממסדי הכנסייה המרכזיים. הכנסייה הקתולית סבלה לאחר מלחמת-העולם ממשבר הנהגה חריף. המשבר, אף ששורשיו קודמים למאה ה-20, הוחרף כעת בשל הסתייגויות רבות בתוך הכנסייה ומחוצה לה מהעמדות אותן נקט ראש הכנסייה, האפיפיור פיוס ה- XII בעת המלחמה, כאשר נמנע מלגנות את גרמניה הנאצית על מעשיה, חרף פניות חוזרות ונשנות מצד ראשי מדינות המערב ומנהיגים יהודים, ותחת זאת חתר לאחד את המערב עם גרמניה הנאצית למאבק משותף נגד אויבתו הגדולה – ברית המועצות הקומוניסטית והאתאיסטית¹.

בכנסייה האורתודוקסית, למודת המאבקים הפנימיים בין כנסיותיה הלאומיות השונות ושונאת ותיקה של הממסד הקתולי, התפתח כעת גם פיצול פוליטי בין שני ענפים יריבים: "כנסייה אדומה" ו"כנסייה לבנה". מחד גיסא מנגנון כנסייתי בשטחי ברית-המועצות ובטריטוריות שתחת שלטונה באירופה, המתייבב לימין השלטון הקומוניסטי, ומאידך גיסא מסגרת נסמכת על השלטון האמריקני שמרצה בניו-יורק והפועלת נגד אחותה הקומוניסטית.

בניגוד לחולשת הוותיקן והאורתודוקסים, הצליחו אמנם הפרוטסטנטים שפעלו להגברת האחדות בכנסייה, כדוגמת האנגליקנים והלותרנים, להקים בשנת 1948 מסגרת משותפת ובעלת מגמה אקומנית: "המועצה העולמית של הכנסיות) The World Council of the Churches (להלן (W.C.C.), ואולם מסגרת זו, על-אף חיצוניותה המרשימה, הפגינה עד מהרה חוסר יכולת הכרעה ופעולה כאשר על הפרק עלו שאלות עקרוניות בתחום יחסי הכנסייה הנוצרית וישראל². באשר לכנסיות הפועלות במזרח התיכון והמאורגנות במסגרת "מועצת כנסיות המזרח הקרוב" ה-Near East Council of Churches (ולהלן (N.E.C.C), הנה כוחן הממשי נמצא בנסיגה מתמדת בשל עריקת המאמינים לאידיאולוגיות חילוניות כלאומיות הערבית, מגמה ששיאה בשנים שלאחר מלחמת-העולם³.

חולשת ממסדי הכנסייה אפשרה להוגים נוצרים, בקלות יתרה בהשוואה לעבר, להתמודד באופן עצמאי ולהשפיע על הנהגותיהם הדתיות בשאלות שהתעוררו בתוקף גדול במערב, בהשפעת אירועי מלחמת-העולם. הממסדים עצמם, בשל חולשתם ובמטרה לענות לצורכי המאמינים שרבים מהם רחקו מהכנסייה, גילו יתר נכונות לאמץ חלק מהתשובות היותר פופולאריות לשאלות אלה.

שלושה זרמי מחשבה זכו להתפתחות רבה בשנים שלאחר מלחמת-העולם, לא מעט כריאקציה למלחמה זו, ואומצו במינוחים שונים על-ידי ממסדי הכנסייה :

ראשון: הפציפיזם האנטי-קולוניאלי - אירועי מלחמת-העולם השנייה, שכמו קודמתה פרצה בשל מאבק המעצמות על שליטה באזורי השפעה, הופעת הנשק האטומי והשימוש בו, ושואת יהדות אירופה - כל אלה עודדו נוצרים רבים במערב לתמוך בפציפיזם ולשלול את האימפריאליזם והקולוניאליזם.

גם העובדה שעמים רבים באפריקה ובאסיה השתחררו בשנים שלאחר המלחמה מכבלי שלטון מעצמות המערב והקימו מדינות לאומיות חדשות עודדה, בשל עמדות אנטי-מערביות בוטות בחברות החדשות, נוצרים רבים ובמיוחד מקרב ממסדי הכנסיות והמיסיונרים המערביים שפעלו באותם אזורים, לאמץ זרם רעיונות זה⁴. מטבע הדברים היה הממסד האורתודוקסי ה"אדום" בארצות הקומוניסטיות הגורם הכנסייתי שבו רווחו ביותר הרעיונות האנטי-קולוניאליים, רעיונות שיוצאו למערב במסגרת חשיבה ופעולה פוליטית שיטתית מצד ברית-המועצות כמהלך ב"מלחמה הקרה".

הקשר ההדוק שבין ברית-המועצות לארצות ערב, הקשר המסורתי שבין הכנסייה הרוסית לנוצרים הערבים במזרח התיכון וכן צורך המיסיונרים המערביים הפועלים במזרח התיכון להציג הסתייגות

מהמערב ה"פרו-ישראלי", אלה גרמו כי גם בקרב פעילי ה-N.E.C.C זכו רעיונותיו של זרם זה לתפוצה נרחבת, זרם שקיבל במהלך השנים את השם "תיאולוגיית השחרור. The Liberation Theology" הצטרפות ה-N.E.C.C והכנסיות האורתודוקסיות ה"אדומות" ל-W.C.C בוועידת הארגון בניו-דלהי בשנת 1961, הדגישה את הגוון הרעיוני האגרסיבי ה"אדום" ב, W.C.C-חיזקה את עמדתו האנטי-ישראלית של הארגון והשפיעה על התפוצה הרחבה לה זכו רעיונותיו של זרם זה בשנות השישים. לעומת ה, W.C.C- בכנסייה הקתולית, שזיהתה בברית-המועצות את גדול אויביה, היה ל"תיאולוגיית השחרור" מעמד משני בלבד.⁵

שני: האקומניזם - (Ecumenism) מחשבה נוצרית זו, המבקשת לרפא את פיצולה הפנימי של הכנסייה הנוצרית ולהביא לאחדותה המחודשת, זכתה לצמיחה גדולה לאחר מלחמת-העולם. רבים במערב הנוצרי התנגדו ללאומנות וחששו ממאבק נוסף באירופה. הם ראו במסגרת נוצרית רחבה החובקת כנסיות ולאומים שונים תשובה נוצרית נאותה לבעיה.⁶

אקטואליות רעיון אחדות הכנסייה ומאמיניה למול תחלואי הפירוד האנושי זירזה את הקמת ה-W.C.C- בשנת 1948 ועודדה את הארגון לבקש לאמץ לתוכו כנסיות נוספות. בשנת 1961 הצטרפו, כאמור, האורתודוקסים ה"אדומים" וה-N.E.C.C-כחברים מלאים והשפיעו רבות לביסוס מגמה אנטי-ישראלית בארגון ובזרם האקומני.⁷

בכנסייה הקתולית רווחה באופן מסורתי הגישה האקומנית-פטרנאלית המבקשת "להשיב טועים לחיק האמונה הנכונה", ואולם למן 1958, עם בחירת האפיפיור יוחנן ה-23, נשתנתה עמדה זו ואת מקומה תפסה נכונות גדלה והולכת להכיר בייחודן של הכנסיות השונות. במסגרת עמדה חדשה זו התפתחה גם מוכנות קתולית להכרה בייחודיות היהודית.

עם הקמת "המזכירות לאחדות נוצרית" בוותיקן, לאחר הכינוס האקומני השני בשנת 1965, הועבר לידי מזכירות זו הטיפול בנושא יחסי הכנסייה הקתולית והיהודים, בכוונה מוצהרת לשיפור הקשר ההדדי, ואולם הוקפד היטב להבחין בין פתיחות כלפי היהודים בני-השיח והתעלמות מהנושא הישראלי.⁸

שלישי: שלילת האנטישמיות - עם תום מלחמת-העולם השנייה הלכה והתפתחה בנצרות המערבית התנגדות רחבה לאנטישמיות לצורותיה השונות. מקורה של התנגדות זו אינו רק בהזדהות נוצרית עם סבל מיליוני היהודים שנרצחו על לא עוול בכפם, או בשל הבנה גוברת לקשר שבין היחס המסורתי של הנצרות ליהודים וצמיחת האנטישמיות לסוגיה. מקורה של התנגדות זו גם במודעות הקשה, כי לו ישו ותלמידיו היו מצויים במקרה בזמן המלחמה בשטחי השליטה הגרמנית - אזורים בהם היתה הנצרות הגורם הדתי הדומיננטי מזה מאות בשנים - בשל מוצאם היהודי, קרוב לוודאי שסופם היה מתרחש באחד ממחנות הריכוז והמוות הגרמניים.

ביטוי בולט ראשון להתנגדות נוצרית ממסדית לאנטישמיות מופיע ב, W.C.C-בעת ועידתו הראשונה של הארגון באמסטרדם, בשנת 1948. אז נתקבלה החלטה המגנה את האנטישמיות והקוראת לכל הכנסיות החברות בגוף האקומני לגנות תופעה שלילית זו.⁹

גם בקרב הכנסייה הקתולית הופיעה דחייה חזקה כלפי האנטישמיות, אפשר בשל השפעתם של אלפי היהודים שהמירו דתם לקתוליות והצטרפו לכנסייה בזמן המלחמה ולפניה¹⁰. ואולם בניגוד ל, W.C.C- שהתנגדותו לאנטישמיות זכתה לפרסום רשמי ותקיף כבר מראשית הארגון, נמצא כי הכנסייה הקתולית נאלצה להמתין עד לבחירת האפיפיור יוחנן ה-23- והחלטות הכינוס האקומני השני ב-1965, "המזכות" את היהודים משותפות כולם ברצח המשיח/האל, בכדי שהגינני לאנטישמיות והתנגדות לה יעשו לקו מנחה במחשבה הקתולית של ההווה.¹¹

הכנסיות האורתודוקסיות ה"אדומות" אימצו אף הן - ואולם באופן חיצוני וחלקי - את שלילת האנטישמיות, מהסיבות הבאות: יחס כזה כלפי היהודים לא סתר את עמדתה הרשמית של ברית-המועצות; ההתנגדות לאנטישמיות השתלבה יפה עם "תיאולוגיית השחרור" והתעמולה הקומוניסטית; ושלילת האנטישמיות היתה למעשה מעין תנאי מוקדם להשתלבות בארגון ה, W.C.C-שבה רצו כל-כך האורתודוקסים ה"אדומים".

הגורם החשוב האחרון בכנסייה, שהוסיף בשנים שלאחר מלחמת-העולם השנייה לאחוז באנטישמיות, היה הנוצרים במזרח, ובאמצע שנות השישים עדיין נפוצו בקרבם ספרים אנטישמיים חריפים שהכילו בדפיהם עלילות-דם.¹²

ממסדי הכנסייה במערב הפגינו לרוב סלחנות כלפי תופעה זו, ביחסם אותה לסכסוך הישראלי-ערבי ולהיות הנוצרים במזרח מיעוט חלש בקרב רוב מוסלמי העוין ליהודים.

2. הקמת מדינת ישראל והשפעותיה:

אם שואת יהדות אירופה הציגה לפני מאמיני הכנסייה את תוצאותיה המסוכנות של האנטישמיות, הנה הקמת מדינת ישראל הבהירה לעיני כול את חוסר-תוקפה הרעיוני של המחשבה, שיותר מכל גורם היסטורי אחר אחראית היתה לביסוס שנאת היהודים: "תיאולוגיית החילופין The Substitution - Theology (or Replacement Theology)".

שיטה תיאולוגית זו שרווחה בפי אבות הכנסייה למן המאה השנייה לספירה כהסבר ליחסי הכנסייה ועם ישראל, קובעת כי פיזור היהודים בגולה, ביטול עצמאותם המדינית וסבלם הנמשך, הם הוכחה היסטורית מתמדת לעונש האל על אי-הכרה בישו כמשיח ולכך שהכנסייה היא ישראל האמיתי - "ישראל של הרוח". בהתאם לשיטה זו, המזכה את הכנסייה בכל ברכות המקרא, מיועדים היהודים לשאת בנטל הקללות המקראיות כגון גלות, חוסר-הצלחה לאומית ושעבוד עד קץ הימים, עת שיקבלו עליהם את האמונה הנכונה.

כעת, כאשר האנטישמיות נדחתה בעולם הנוצרי, מדינת ישראל קמה, והיהודים שבו והתקבצו בארצם, נמצאה תיאולוגיה נוצרית מסורתית זו בלתי-רלוונטית.

הידחקותה לשוליים של "תיאולוגיית החילופין" מחד גיסא וזיקת הכנסייה לעם ישראל, לתנ"ך העברי ולארץ-הקודש מאידך גיסא, גרמו לכך שהקמת מדינת ישראל תלווה בהתערורותן של שאלות תיאולוגיות כגון: כלום לאירועים בארץ-הקודש תוקף דתי? מה היחס שבין אירועים אלה ונבואות המקרא? כיצד על הכנסייה להגיב למול אירועים אלה?

תשובה נוצרית חיובית לשאלות אלה הוצעה על-ידי הפרוטסטנטים האוונגלים הפרה-מילאנארים והאנטי-ממסדיים. לפי פרשנותם, קודם לשיבת ישו המשיח למלכותו העתידה בת האלף שנה Millennium - (אלף שנה), צריכים היהודים להקים מחדש את מדינתם בארץ-ישראל, לשלוט בירושלים ולהקים בה את בית-המקדש. בהקמת מדינת ישראל חשבו אוונגלים אלה למצוא את מימוש הנבואות המקראיות והוכחה לקרבת מועד שיבתו של ישו¹³.

ואולם הטינה ההדדית בין הקתולים לאוונגלים, שחלקם זיהו באפיפיור את דמות האנטי-כריסט, והיריבות בין הפרוטסטנטים האקומנים מה W.C.C-לבין הפרה-מילאנארים הרואים באקומניזם פשרנות ונסיגה מוודאותם המוצקה של כתבי-הקודש, מנעו מאלטרנטיבה זו להתקבל על דעת ממסדי הכנסייה.

בנוסף לפרה-מילאנארים, תמכו במדינה היהודית החדשה גם נוצרים ליברלים, שראו במדינת ישראל פיצוי נאות לעם היהודי על סבלו הנורא בימי השואה. מיעוט מקרב הליברלים ניסה לפתח גם בסיס רעיוני לתמיכה נוצרית בישראל מעבר לרגש האשם, אך רעיונות אלה זכו להשפעה מועטה בלבד בקרב ממסדי הכנסייה במערב¹⁴.

שעה שהפרה-מילאנארים והליברלים, מסיבותיהם השונות, ראו בחיוב את הקמתה של מדינת ישראל, הנה בקרב הוותיקן, ה W.C.C-וה N.E.C.C-היחס למדינת ישראל היה עוין ומנוכר כבר מראשיתה¹⁵.

הסיבות לעוינות זו מגוונות: פוליטיות-פרגמטיות: הערכה שקיום מדינת היהודים ארעי וכי אין להתחייב יתר על המידה בתמיכה בה; התנגדות נוצריי המזרח לכל קשר עם המדינה השנואה על שכניהם המוסלמים; ההנחה כי קשר רשמי עם ישראל יפגע אנושות בפעולה הנוצרית בעולם המוסלמי. רגשיות: פחד מפני נקמת היהודים והשתלטותם על הרכוש הכנסייתי בשטח המדינה החדשה; קושי בויתור על "תיאולוגיית החילופין" המוכרת, המבטיחה למאמין הנוצרי עליונות דתית על היהודים; ומבוכה באשר לתשובה הדתית בנוגע למהות האירועים בארץ-הקודש.

היווצרות בעיית הפליטים הערבים במהלך המלחמה להקמת מדינת-היהודים ואי-פתרון מצוקתם שימשו וחיזקו עוד את עוינות הממסדים לישראל. ראשית, נוצר תחום פעילות חדש ומבטיח למיסיון במזרח הערבי, שהתנאי העיקרי להתפתחותו הוא עמדה אנטי-ישראלית. שנית, הפעולה הנוצרית האינטנסיבית ורחבת-ההיקף לעזרת הפליטים הערבים העמיקה את קשרי נצרות המערב והמזרח וחיזקה את מעמד נוצריי המזרח וטענותיהם נגד ישראל.

מבין ממסדי הכנסייה, רק ה W.C.C-ניסה בשלב שקדם למלחמה ב-1967 להתמודד עם בעיית משמעותה התיאולוגית של מדינת ישראל לכנסייה. היה זה במהלך ועידת הארגון באונסטון, בשנת 1954. העלאת הנושא הובילה מיד לפריצת חילוקי-דעות חריפים בין הנציגים הפרו-ערבים, שסירבו לכל דיון הקשור בישראל, לבין נציגים חדורי אמונה שעם ישראל, לאחר קבלתו את ישו כמשיחו, הוא תקוות הכנסייה. כתוצאה מהעמדות המנוגדות בקרב משתתפי הכינוס הועבר הנושא להצבעה, ובהחלטת רוב הוסכם להימנע מכל התייחסות לישראל, במטרה למנוע הופעת שתי החלטות סותרות ויצירת פיצול בארגון האקומני.¹⁶

מכאן ואילך ירחף על הגורמים הפרו-אקומנים האיום הנוצרי-ערבי בהעמקת השבר הכנסייתי אם תחול תמורה חיובית ביחס לישראל.

וכך נמצא, שבשנים שקדמו למלחמת ששת הימים נטשה אמנם הנצרות הממסדית ברובה המכריע את מסורת האנטישמיות ו"תיאולוגיית החילופין", ואולם לכלל דיון תיאולוגי ולהסבר ברור באשר לפשר תופעת שיבת היהודים לארצם לאחר אלפיים שנה לא הגיעה.

ריקנות תיאולוגית זו בממסדי הכנסייה בנושא משמעות מדינת ישראל היתה גורם מרכזי לכשל המוסרי שבשתיקה הנוצרית ערב מלחמת ששת הימים, שעה שבחלל האוויר ריחפו איומי הערבים להשמדת ישראל ותושביה היהודים. בשדה-הקרב עמדה להתברר כעת האלטרנטיבה: כלום מדינת ישראל היתה בחזקת חזיון תעתועים, ושיבה ל"תיאולוגיית החילופין" במקרה של תשובה חיובית, או, דבר שנראה בלתי-סביר בהתחשב ביחס-הכוחות הערביים-ישראליים, המשך קיום המדינה ומכאן גם הצורך בתשובה תיאולוגית. מנהיגי הכנסייה מצאו, כנראה, כי יהיה זה משום הפגנת חוסר-אחריות מצדם לצאת בהצהרות בנושא כה חשוב בטרם תיפול ההכרעה בכוח הנשק.¹⁷

ב. ממלחמת ששת הימים עד לאינתיפאדה:

לאחר האירועים הדרמטיים של שנות הארבעים, מהווה מלחמת ששת הימים נקודת-ציון חשובה שנייה בתולדות התפתחות המחשבה הנוצרית בהווה. ניצחונה הצבאי המדהים של מדינת ישראל הקטנה על צבאות ערב, העובדה שכל המקומות המקודשים לנצרות נכנסו כעת תחת השלטון הישראלי, והקשר ההדוק שבין הערבים המובסים לבין ברית-המועצות האתאיסטית ואויבת המערב, כל אלה זיעזעו את העולם הנוצרי והעמיקו את התמיהה בנוגע למשמעות האירועים בארץ-הקודש.

דומה כי יותר מכל גורם אחר בכנסייה הנוצרית הושפעו מאירועי מלחמה זו האוונגלים הפרה-מילאנארים. תוצאות המלחמה המפתיעות, ובמיוחד כניסת ירושלים כולה לתחומי שלטונה של מדינת ישראל, שימשו בעבורם סימן מובהק לכך שמאורעות אחרית-הימים קרבים והולכים, וכי בקרוב צפויה שיבתו של ישו המשיח. יכולתם זו של הפרה-מילאנארים להציג הסבר נוצרי מפורט למשמעות האירועים האקטואליים בארצו של המשיח חיזקה מאוד את השפעתם ומשכה רבים לשורותיהם.¹⁸

עליית כוחם של האוונגלים המשיחיים הפרו-ישראלים, שבאה בחלקה על חשבון ממסדי הכנסייה, עודדה את ה W.C.C-לבחון מחדש את יחסו לנושא הלאומיות היהודית החדשה בארץ-ישראל ולבקש אחר אלטרנטיבה רעיונית מושכת, כהסבר לאירועים הנקשרים בלאומיות זו.

בעקבות הצהרת הוועד המרכזי של ה W.C.C-בקאנטרברי, באוגוסט 1969, על הצורך בבירור היחס שבין כתבי-הקודש והמציאות של ההווה בארץ-הקודש, התקיימו בחסות ה W.C.C-דיונים בנושא שנמשכו עד לאמצע שנות השבעים, ואולם כדוגמת הניסיון הקודם משנת 1954 גם דיונים אלה הסתכמו בכישלון, משנתברר, לאחר יותר מארבע שנות דיונים, שחילוקי הדעות בקרב המשתתפים כה עמוקים, עד שכל החלטה עלולה להוביל לפיצול בארגון האקומני.¹⁹

נוצריי המזרח הושפעו מאוד אף הם מתוצאות מלחמת ששת הימים. ימים אחדים לאחר תום הקרבות, ב-18 ביולי 1967, פורסם מטעם "קבוצת תיאולוגים מזרח-תיכוניים" מסמך חדשני בתוכנו, השולל את האנטישמיות והקובע כי: "האי-הבחנה של נוצריי המזרח בין העם היהודי למדינת ישראל ובין היהדות לציונות הוא השורש לטעותם בשלילתם את היהדות והיהודים". מחברי המסמך קבעו עוד כי אי-הבחנה זו בין היהדות לציונות היא גם הגורם המרכזי לטעותה של נצרות המערב, המלאה רגשות אשם כלפי היהודים, בתמיכתה הבלתי-מסוייגת במדינת ישראל.²⁰

פתרון "התיאולוגים המזרח-תיכוניים" - כותר המתייחס הלכה למעשה לראשי ה - N.E.C.C-לטעות נוצרית כפולה זו, מבקש להביא לידי הפרדה מושגית ומעשית בין היהדות לציונות בתודעה הנוצרית המזרחית והמערבית. מהגדרת היהדות במסמך כדת נטולת כל סממן לאומי או זיקה לארץ-ישראל ומהדגשת החובה להמשך המאבק בציונות, בנקל ניתן להבחין כי מחברי המסמך הונעו משיקולים קרים הנקשרים למציאות פוליטית משתנה, ולא מתמורה אמיתית בדעה כלפי היהודים והיהדות.

יש מספר סיבות לשינוי ולבקשת מנהיגי הנוצרים במזרח התיכון להימנע מכאן ולהבא משימוש במונחים אנטישמיים שכה רווחו בקרבם אך זמן קצר קודם לכן: תוצאות המלחמה איפשרו ואף חיבו מידה מסוימת של ביקורת עצמית בחברה הערבית והצגת עמדות חדשות למאבק בישראל; נוצריי המזרח הכירו בהסתייגות המערב מגילויי אנטישמיות בוטים. הם גם הבינו כי שלילתם הגורפת כלפי היהדות והיהודים רק מחזקת את הקשר עם העולם היהודי הרחב שחינוי כל-כך לישראל; ולבסוף, רווחה בקרבם האמונה שסיבת הלאומיות היהודית החדשה נעוצה בתגובת היהודים לאנטישמיות, ולפיכך, משתיעלם האנטישמיות, יתבטל גם הדחף הלאומי היהודי.

נמצא כי גם אם חל שינוי במזרח הנוצרי בנושא האנטישמיות, הנה כלפי מדינת ישראל העמדה עדיין היתה קיצונית ותואמת להלך-רוחו של השכן המוסלמי: תביעה לשינוי דרמטי במצב הפוליטי! לדידה של ההנהגה הנוצרית, רק ביטול הביטוי הלאומי היהודי העצמאי בארץ-ישראל, קרי - חיסול מדינת ישראל, להבדיל מחיסול תושביה היהודים, הוא הבסיס הנכון ליצירת מציאות חברתית ופוליטית חדשה וצודקת במזרח התיכון²¹.

עמדה קרובה לזו המזרחית בשלילת מדינת ישראל והפגנת עוינות לה התפשטה לאחר מלחמת ששת הימים במהירות בקרב תומכי "תיאולוגיית השחרור", לא מעט בהשפעת האורתודוקסים ה"אדומים", שהביעו בצורה זאת תסכולה של ברית-המועצות על כישלונם המוחץ של בעלי-בריתה הערבים. בעבור אלה, שכוחם גבר מאוד בסוף שנות השישים, במקביל להצלחתם במאבק הפופולרי ליציאת האמריקנים מווייטנאם, לבשה ישראל דמות גולית קולוניאלי ותוקפן המתאוה לאדמת שכניו הערבים השלווים. הפלסטינים נעשו בהתאם למשנה זו לסמל העולם השלישי המנוצל והקם להשיב לעצמו את זכויותיו²².

בקרב נוצריי המערב הליברלים והפרו-ישראלים התגבשו אמנם אלטרנטיבות רעיוניות חיוביות ולא-משיחיות כהסבר למציאות החדשה ביחסי הכנסייה ועם ישראל כ"תיאולוגיית הברית הכפולה The Two Covenant Theology"²³. בזרם רעיוני זה הופיעה לאחר מלחמת ששת הימים הסתייגות ממדיניות ישראל וציפייה לווייתורים מצדה לפלסטינים ולמדינות ערב.

תגובת הוותיקן וה W.C.C-לתוצאות מלחמת ששת הימים ויחסם מכאן ואילך ללאומיות היהודית בארץ-ישראל, התקרבו ונעשו דומות זו לזו, ייתכן שבגלל העמקת הקשר ההדדי ביניהם עם התחזקות המגמה האקומנית. לנוצריי המזרח, אליהם חברו חסידי "תיאולוגיית השחרור" והליברלים שוחרי טובת הערבים, היתה השפעה רבה בעיצוב עמדת הוותיקן וה W.C.C-הן משום הרצון לשומרם במסגרת גופים אלה והן משום שבדחותם את האנטישמיות הסירו נוצריי המזרח מלפניהם מכשול כבד שעוכב את הפצת דעותיהם בנושא הישראלי.

ואולם במערב נמנעו מלאמץ לחלוטין את עמדת המזרח הקיצונית. לבד מבקשה לשמירת אחדות הכנסייה ואי-רצון לדחוק החוצה את אוהדי ישראל, והבנה כי התביעה לביטול קיום מדינת ישראל אינה ריאלית וכרוכה בקורבנות אדם מרובים, עמדה לישראל העובדה שהמקומות הקדושים לנצרות נכנסו כעת תחת שלטונה. ממסדי הכנסייה ביקשו להימנע מנקמנות ישראלית בתחום זה.

אף אם עמדת נוצריי המזרח לא אומצה במלואה במסדי המערב, רעיונות רבים מבית המדרש המזרחי מצאו דרכם מערבה, ביצורם בדרכם סינתזה רעיונית חדשה המשלבת עמדה פוליטית ותשובה תיאולוגית בנושא הלאומיות היהודית החדשה. סינתזה זו - "עקרון השיוויוניות הישראלי-פלסטיני בקשר לארץ-הקודש" - מבקשת להוכיח כי ההתרחשויות בארץ-הקודש הם אירוע היסטורי טבעי, ולא חלק מתוכנית אלוקית, שעליה מעידים כתבי-הקודש.

הציר המרכזי בסינתזה זו נע סביב לאומיותם המיוחדת של תושבי הארץ הערבים הפלסטינים, שתמיכה בתביעותיהם הלאומיות היא המשך לנטיית הממסדים לצד הערבי. עמדה זו לא רק שומרת על היתרונות

הנובעים מהזיקה לצד הערבי, אלא גם מפקיעה את שאלת עתיד ירושלים, השטחים המוחזקים ותושבי אזורים אלה (ובכללם הנוצרים) מידי העולם הערבי/מוסלמי, ומפקידה אותו בידיה של קבוצה מצומצמת שעליה יש למסדי הכנסייה השפעה לא מבוטלת²⁴.

זאת ועוד, קבלת הנחות-היסוד אודות הלאומיות הפלסטינית, העוול שנגרם לה זכויותיה הלגיטימיות, ממציאה גם את הטענה המוסרית המעידה על יחסיות תביעת עם ישראל לארץ-ישראל ומכאן ליחסיות הקשר שבין האל לעם ישראל, שהרי, "כיצד אפשר לטעון לרלוונטיות הבטחת הארץ כולה לעם ישראל מפי האל, אם האל עצמו הקים בארץ עם בעל זכות לגיטימית למולדת ככל עם אחר? והאם ניתן לטעון שהאירועים בארץ-הקודש הם פרי תוכנית אלוקית, שעה שנעשה בהם אי-צדק לפלסטינים והרי האל רחמן?"

אף שאין להוכיח זאת בוודאות, נראה ששתי הסיסמאות הנפוצות ביותר של הלאומיות הפלסטינית - "הזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים" ו"האי-צדק שנעשה לפלסטינים", המשרתות יפה את ממסדי הכנסייה ותומכי הסינתזה, עוצבו והתגבשו בכתבי ה N.E.C.C. ומכאן עברו למערב הנוצרי²⁵.

אפשר שעובדה זו תיראה כיום מעט מוזרה, ואולם עד למלחמת ששת הימים רק "הפליטים הערבים" הם שענינו את ממסדי הכנסייה המערביים. משעה שהארץ על מקומותיה הקדושים הובאה תחת השלטון הישראלי, תפס המושג הלאומי ה"עם הפלסטיני" את מקום המונח ההומני "פליטים ערבים", והתחילה הפעולה למימוש פוליטי בדרכי שלום של "זכותם הלאומית הלגיטימית".

ראוי לציין כי, להוציא את המקרה המיוחד של הסכסוך הישראלי פלסטיני, ממסדי הכנסייה נמנעים במופגן מלהכניס ראשם כצד בוויכוחים לאומיים. כך למשל, לאחר מלחמת-העולם השנייה שימשה הטענה שהכנסייה נמנעת מהתערבות בסכסוכים לאומיים כהסבר לאפיפיור פיוס ה XII-על שלא גינה את מעשיה של גרמניה הנאצית²⁶.

כביטוי לתמיכה בלאומיות פלסטינית הפיצו ממסדי המערב את סיסמאותיה של לאומיות זו. הם הביעו הזדהות עקבית עם הצורך בתיקון העוול שנגרם לפלסטינים וגינו את ישראל בכל הזדמנות אפשרית²⁷.

ההכרה הממסדית בלגיטימיות התביעות הלאומיות של הפלסטינים כללה בתוכה גם את ראשית השינוי ביחסם לנושא הלאומיות היהודית. אם לפלסטינים מגיעות זכויות לאומיות, מדוע לא מגיעות זכויות כאלה גם ליהודים? ומה עוד שכעת, לאחר ההכרה בזכות הפלסטינית, אין לדבר על בלעדיות הבעלות היהודית על ארץ-הקודש והבעיה התיאולוגית שוב אינה לוחצת!

במסגרת היגיון זה ניתן להבין את עמדת הוותיקן ששללה מחד גיסא את ההחלטה באו"ם מאמצע שנות השבעים, להשוות בין הציונות לגזענות, ומאידך גיסא התנתה הקמת יחסים עם מדינת ישראל במימוש הזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים ובפתרון בעיית ירושלים.

בהדרגה, וככל שהתפתחה העמדה הערבית שגרסה את הקמת המדינה הפלסטינית לצד מדינת ישראל, כך זנחו גם פעילי ה N.E.C.C את עמדתם הקוראת לביטול הלאומיות היהודית בארץ-ישראל והתקרבו לעמדת אחיהם במערב. פועל יוצא מעמדה זו היה הרעיון, שמקורו בנצרות המזרחית ושאוּמץ אחר-כך בממסדי המערב, לקדם את המאבק למימוש זכויות הפלסטינים באמצעות שילובם של יהודים בו. לראשונה נעשתה פנייה ליהודים במסגרת החלטות ה"מועצה מזרח-תיכונית של כנסיות" (ה Middle - East Council of Churches שמו החדש של ה N.E.C.C.-ולהלן M.E.C.C., בכינוס בקפריסין, בחורף 1979²⁸). כשנתיים וחצי לאחר החלטה זו נדון לראשונה נושא שיתוף הפעולה עם יהודים ישראלים למען קידום יעדי הלאומיות הפלסטינית גם בישיבת הוועד הפועל של ה W.C.C-בג'נבה. בהחלטות הוועדה השישית של ה W.C.C-בוואנקובר, ב-1983, נעשתה כבר העמדה התומכת בתנועות ישראליות הפועלות להכרה הדדית בין ישראל לאש"פ לחלק ממדיניותו הרשמית של הארגון האקומני²⁹. תחום פעילות אחר שהציעו נוצריי המזרח ושנתקבל על דעת ממסדי הכנסייה במערב, כוון כנגד גורמי התמיכה הנוצריים בישראל.

כיעד מועדף וראשון במעלה להתקפה מתואמת מצד ממסדי הכנסייה שימשו הפרוטסטנטים האוונגלים הפרו-ציונים, שמשנתם התיאולוגית עומדת בסתירה גמורה לבקשה להעמיד את האירועים בארץ-ישראל במסגרת היחסיות ההיסטורית³⁰.

יעד מועדף אחר שכנגדו טענו ללא הרף במזרח היה התמיכה המערבית במדינת ישראל בשל תחושת האשם הנוצרית על האנטישמיות בכלל והשוואה בפרט. והנה, בהחלטות הוועידה בוואנקובר ב-1983 קרא ה-W.C.C-לנוצריי המערב, "להכיר כי רגשות האשם שלהם כלפי גורל היהודים בארצותיהם (בימי מלחמת-העולם) עשויים להשפיע על עמדתם בנושא הסכסוך במזרח התיכון, ולעתים תכופות אף הובילו לתמיכה בלתי-מסויגת בעמדותיה הפוליטיות של מדינת ישראל"³¹.

פעילים גרמנים מ"הפדרציה הלותרנית העולמית, Lutheran World Federation - "כדוגמת אותם שהשתתפו בכינוס המשותף לפדרציה הלותרנית ול M.E.C.C-בקפריסין, בפברואר 1982, בנושא ארץ-ישראל, היו חוליית-קישור חשובה בהעברת טיעון "האשם" מהמזרח מערבה.³²

המוטיבציה שהניעה לותרנים גרמנים אלה בנושא "האשם" היתה שאיפתם לזכות בשחרור מעמדת התגוננות שאליה נדחקו כגרמנים בקשר לנושא היהודי. לגבי דידם, כמו לגבי נוצרים רבים אחרים שהתקשו להשלים עם היעלמות "תיאולוגיית החילופין" ותחושת עליונותם על היהודים, נמצאה כעת דרך חדשה המשחררת מכובד הזיכרון ההיסטורי ובה בעת משפילה את היהודי: השפלת מדינת-היהודים! האי-צדק שנעשה לפלסטינים בידי היהודים מאפשר, ולמעשה מחייב, את הנוצרי להשתחרר מעול יחסו המיוחד כלפי היהודים, ובו בזמן מציב את הנוצרי תומך הפלסטינים והצדק בעמדת יתרון מוסרי.

ג. מהאינתיפאדה לתהליך השלום

בפרק הזמן הקצר מדצמבר 1987, מועד פריצת האינתיפאדה בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה, ועד ראשית שנת 1994 עת נחתם מאמר זה, חלו התפתחויות חשובות נוספות בעמדת ממסדי הכנסייה כלפי המציאות בארץ-ישראל.

בתחילת האינתיפאדה היתה תמיכתם של ממסדי הכנסייה במאבקם של הפלסטינים להגשמת לאומיותם במדינה עצמאית ונפרדת מלאה. יותר מכול מסמלת זאת עובדת בחירת הוותיקן במישל צבאח, ערבי מקומי שהדגיש את זהותו הפלסטינית, כראש הפטריארכיה הלטינית בירושלים.³³

ואולם ככל שנתארכה האינתיפאדה, כך גם הועמקה הפגיעה הכלכלית בכנסיות ובמאמינים הנוצרים, בעיקר בשל ירידת מספר הצליינים והתיירים. מבחינת ממסדי הכנסייה והנוצרים המקומיים, חמור אף יותר מהפגיעה בתנועת הצליינות, היה כוחם הגובר במהירות של הארגונים המוסלמים האלימים, כחאמס והג'יהאד האסלאמי, שעוונותם כלפי שכניהם הנוצרים נופלת רק במעט מטינתם ליהודים, בתוך התנועה הפלסטינית.

במטרה לשנות את המצב המאיים על קיומם, הפעילו הנוצרים המקומיים לחץ גדול על ממסדי הכנסייה במערב להניעם להשיג פתרון דחוף לסכסוך הישראלי-פלסטיני.³⁴

אחת מהדרכים שבהן פעלו הממסדים במערב במטרה להיענות לתביעת הנוצרים המקומיים ולקדם את מטרתיה הפוליטיות של התנועה הלאומית הפלסטינית, בנוסף להמשך הפעלת הלחץ הפוליטי הבינלאומי על ישראל, היתה הידוק הקשרים עם "תנועת השלום הישראלית" ותמיכה בפעולותיה הפוליטיות.

ב-1990 חל אירוע היסטורי נוסף רב-חשיבות והשפעה - קריסת האימפריה הקומוניסטית. נפילת ברית-המועצות, שהיכתה ב"תיאולוגיית השחרור" האנטי-ישראלית והסירה מכשול נוסף בפני הדיאלוג הנוצרי-ישראלי, וגרמה באחת להתמוטטות משענת נאמנה למשטרי ערב הקיצוניים, לחיזוק מעמדה הפוליטי של ישראל, ולדחיפת הערבים לבקש את הגשמת מטרתיהם הפוליטיות ביחס לישראל בדרכי שלום.

התמורות ההיסטוריות ולחץ מתגבר על הוותיקן להסביר את פשר התנגדותו הנמשכת לקיים יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל, הובילו לפרסום מסמכו החשוב מה-25 בינואר 1991, המפרט את עמדתו בנושא³⁵. במסמך זה נקבע כי לוותיקן אין שום בעיה עם הכרה במדינת ישראל, להיפך, קשרים ברמות שונות בין הוותיקן לישראל נמשכים מזה זמן רב, ואולם יש להבחין בין הכרה במדינה לבין הקמת קשרים דיפלומטיים מלאים עמה. באשר להקמת יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל, נאמר כי לא שיקולים תיאולוגיים הם הגורם המעכב מהלך זה, אלא "קשיים חוקיים: נוכחות ישראל בשטחים המוחזקים והקשרים עם הפלסטינים, סיפוחה של ירושלים, ומעמד הכנסייה בישראל ובשטחים שתחת שלטונה"³⁶. אם תחול התקדמות בנושאים אלה, ברור שיחסים דיפלומטיים בין הצדדים אפשריים, כמו עם כל מדינה אחרת, במסגרת החוק הבינלאומי וללא שום שיקול תיאולוגי מיוחד.

ראוי לשים לב לכך שהתנאים שהציב הוותיקן להקמת קשרים מלאים עם ישראל אינם בעלי אופי פוליטי-חוקי בלבד, כפי שמבקש מסמך זה להוכיח, אלא גם בעלי משמעות תיאולוגית. משמעות מימוש התנאים השונים שהוצגו, כולם כאחד, מכילה בתוכה גם פגיעה באופי היהודי של מדינת ישראל ובטענת הקשר הבלעדי שבין עם ישראל לארץ-ישראל בהתאם להבטחה אלוקית נצחית.

משנפתח תהליך השלום הנוכחי בין ישראל לערבים בחורף 1991, הוסר עוד מכשול בדרך לדיאלוג הנוצרי-ישראלי. הוותיקן, שחשש מאוד למצוא עצמו מחוץ לתהליך שאפשר שיקבע את עתידם של המאמינים והמקומות המקודשים לנצרות בארץ-ישראל, החליט כעת להיכנס למשא ומתן רשמי עם מדינת ישראל. ב-20 במאי 1992 התקיימה הפגישה הראשונה של הוועדה המשותפת ישראל-וותיקן במשרד החוץ הישראלי, תחת מעטה כבוד של חשאיות, בהתאם לתביעת בני-השיח הקתולים. שיחות אלה נמשכו באינטנסיביות רבה בחודשים הבאים, ובמהלכם התגבש הסכם דו-צדדי שעיקרו הסדרת הפעילות הקתולית בשטחי מדינת ישראל²⁷.

לאחר הבחירות לכנסת בקיץ 1992 וחילופי הממשלה בישראל, שהובילו לעליית השמאל לשלטון, נעשה המשא ומתן בין ישראל לוותיקן נוח יותר לאחרונים, ובראשית שנת 1993 ההסכם כבר היה מוכן לחתימת הצדדים.

ואולם, על-אף העובדה שבמסגרת ההסכם נכונה היתה ישראל להעניק לוותיקן את כל מבוקשו, הופתעו רבים להיווכח שהוותיקן דוחה את חתימתו בשל התניה ישראלית בין החתימה על ההסכם והקמת קשר דיפלומטי מלא.

לכאורה עתה, לאחר שהוסרו כל המעצורים הפוליטיים שעמדו בפני כינון יחסים דיפלומטיים בין ישראל לוותיקן, היה אפשר לצפות שמהלך כזה, המשרת את שני הצדדים, יתרחש במהירות. אולם תביעת הוותיקן להסתפק בחתימה על המסמך הדו-צדדי ולדחות את נושא היחסים הדיפלומטיים לעתיד מעוררת שוב את שאלת משקלם של השיקולים התיאולוגיים במדיניות קתולית זו.

בספטמבר 1993 נערך בבירת ארצות-הברית המפגש הגלוי הראשון בין מנהיג ישראלי בכיר, ראש הממשלה יצחק רבין, לבין מנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית ערפאת. בפועל סימל מפגש זה הכרה פומבית ישראלית בלאומיות הפלסטינית ונסיגה מהטענה היהודית לבלעדיות הקשר בין עם ישראל לארץ-ישראל. הדגש החוזר ונשנה בפי ראשי השלטון הישראלי במהלך המשא ומתן לשלום עם הערבים על הנושא הביטחוני לבדו כציר בקביעת מדיניותם, הבהיר עוד נסיגה זו. עתה, ורק עתה, הסכים הוותיקן להקים קשר דיפלומטי מלא עם מדינת ישראל, ובסוף חודש דצמבר 1993 נחתם ההסכם הדו-צדדי הקובע כי "לאחר כניסתו לתוקף של הסכם-היסוד הנוכחי, ומיד עם תחילת יישומו, יכוננו הכס הקדוש ומדינת ישראל יחסים דיפלומטיים מלאים"³⁸.

סיכום:

במהלך המחצית השנייה של המאה הנוכחית עלה נושא יחס הכנסייה לעם ישראל במחשבה הנוצרית ותפס לו מקום של כבוד. האירועים ההיסטוריים הדרמטיים הרבים הקשורים לעם ישראל בתקופה זו - שואת יהדות אירופה, הקמת מדינת ישראל, קיבוץ הגלויות ומלחמות ישראל - לימדו כי שוב אין רלוונטיות להסבר הנוצרי המסורתי בנושא היהודי וכי נתבעת מחשבה חדשה ממנהיגי הכנסייה.

המהלך הרעיוני הראשון הוביל לשלילת האנטישמיות בנצרות המערבית. כיום לנגע זה שוב אין מקום בעמדתם הרשמית של ממסדי הכנסייה השונים.

את מקומן של האנטישמיות ו"תיאולוגיית החילופין" תפסו מבוכה וריקות תיאולוגית, שעודדו, בנוסף לשיקולים כבדי משקל פוליטיים ואחרים, את ממסדי הכנסיות לעמדה אנטי-ישראלית ופרו-ערבית.

לאחר מלחמת ששת הימים חלה בהדרגה תמורה נוספת ביחסם של ממסדי הכנסיות לנושא. מחד גיסא קהתה העוינות לישראל בשל מדיניות ישראלית זהירה ועקבית ביחסה כלפי הכנסיות, השפעות שלילת האנטישמיות וחשש מפני תגובה ישראלית. מאידך גיסא, העמדה הפוליטית הפרו-ערבית התגבשה לכלל תמיכה רציפה בלאומיות הפלסטינית. בעמדה פוליטית חדשה זו נמצא גם מענה נוח למבוכה התיאולוגית בקרב ממסדי הכנסייה.

התפתחות סינתזת "עקרון השוויוניות הישראלי-פלסטיני בארץ-הקודש", התמורה המהירה בזירה הבינלאומית מראשית שנות התשעים כתוצאה מהתמוטטות ברית-המועצות, ותהליך השלום הישראלי-ערבי, איפשרו עתה לוותיקן לחתום על הסכם עם ישראל, המבטיח את מעמד הכנסייה הקתולית בישראל וזכות התערבות כאשר יעלה להכרעה הנושא המעיד טוב מכול על הקשר שבין המחשבה הדתית והמדיניות הפוליטית של ממסדי הכנסייה - עתיד ירושלים.

הערות למאמר

1. בשנת 1951 הביע את דעתו על המצב הפנימי בכנסייה הקתולית הפרופ' דה-אנג'ליס - איש המנגנון: ".....הכנסייה בפנים הרוסה ושבורה...." בגנזך המדינה, חטיבה - מש"ח, מיכל 2443 -, תיק 9 - דו"ח על שיחותיו של ברונז עם אישיות חשובה בוותיקן 14.4.1951 -, עמ' 5-6. לעמדות פיוס ה XII - כלפי גרמניה בזמן המלחמה ראה :
S. Friedlander, **Pius XII And The Third Reich** ,1966.
2. לסכנה שהציב הדיון בנושא ישראל להמשך שלמות הארגון האקומני ראה בהמשך המאמר. על התהליך שהוביל להקמת ה W.C.C.-בספרון שפרסם הארגון:
The Ten Formative Years 1939 - 1948 (1948).
3. על נצרות המזרח ונפוצות האידיאולוגיה הלאומית הערבית בקרבה ראה:
K. Cragg , **The Arad Christian** , 1991. R. Betts, **Christians In The Middle East** , 1975.
4. וראה לעמדותיו בנושא של ד"ר מול, "האחראי לפעילות במזרח הקרוב של הפדרציה הלוטרנית העולמית" בשנות החמישים: בארכיון עיריית ירושלים, מיכל 951 - (מנהל כללי ירדן), תיק 4 - ;
ובמאמרו בחוברת ה: N.E.C.C.-
E. Moll, " The Work of The Voluntary Agencies " in : **A Report of a Conference on : Arab Refugee Problem**, Beirut May 1951
וראה גם בספרייה של ויסנר קלורה, נציגת ה- **International Missionary Council** במזרח התיכון:
C. Wysner, **Near East Panorama**, 1950, **Caught in th Middle**, 1958.
5. לביטוי קתולי-פרנציסקני אנטי-ציוני של רעיונות זרם זה ראה:
Minucio "El mundillo del Cercano Oriente ", in : **Tierra Santa**, 1954, Vol. 29, No. 306, pp. 193f; No. 307, pp. 229f.
6. עוד על הזרם האקומני, " תיאולוגיית השחרור" ומונחים נוספים הנזכרים במאמר זה ראה בעבודתי:
זלדין ג., "קאתולים ופרוטסטנטים בירושלים ושיבת היהודים לציון 1988-1948". חיבור לקבלת התואר דוקטור (1992).
7. לפעילות והחלטות ה W.C.C.-בנושא המזרח התיכון ולקשרים עם ה N.E.C.C.-ראה :
L. Ekin, **Enduring Witness**, 1985. C. King, **The Palestinians And The Church** , 1981.
8. וראה לדוגמה בדברי הקרדינל באה, "ראש המזכירות לאחדות נוצרית":
A. Bea, **The Church And The Jewish People**, 1966, p. 154, p. 164.
9. ראה:
M. Hoch , B. Dupuy, **Les Eglises Devant le Judaism**, 1980, p. 293.
10. נושא המרת הדת לנצרות של יהודים בימי מלחמת-העולם השנייה והשפעת המומרים בעיצוב יחס הכנסייה לנושא היהודי-ישראלי, נחקר כעת על ידי בכוונה לפרסמו במסגרת מאמר נפרד. מהנתונים

- שנאספו עד עתה עולה כי עשרות (ואולי מאות) אלפי יהודים באו בשערי הכנסיות בזמן זה.
11. להחלטה ראה במסמך, " הכרזת המועצה האקומנית השנייה של הוטיקן על יחס הכנסייה לדתות הלא-נוצריות", בתפוצות ישראל, מארס-אפריל 1973, חוברת ב', עמ' 103.
12. וראה לדוגמה בספרו של איליא אבו אל-רוס. אל יהודיה אל-עאלמיה וחרבה אל-מסתמרה עלא אל-מסיחיה. (1964),
13. בהרחבה על משנת האוונגלים הפרה-מילאנארים בספרו של יונה מלאכי:
Y. Malachy, **American Fundamentalism And Israel**, 1978.
14. ריכוז חשוב של נוצרים ליברלים פרו-ישראלים נמצא בארגון אמריקני בשם:
American Christian Palestine Committe.
לארכיון הארגון ראה בארכיון ציוני מרכזי, חטיבה F40 -
15. בשלב זה אין לדבר על עוינות לישראל מצד האורתודוקסים ה"האדומים", משום היחסים הטובים שבין ברית-המועצות וישראל.
16. Kind, p. 105.
17. על שתיקת הכנסיות בימי מלחמת ששת הימים ראה מאמרו של מלאכי י: " הכנסיות הנוצריות ומלחמת ששת הימים, מולד כרך א' חוברת 5-6, (מאי 1968).
18. י' אריאל, "הפונדמנטליסטים האמריקנים וישראל", בתוך: הלכה למעשה - זרמים פונדמנטליסטיים לנוכח בעיות אזורנו, פרסומי מדיניות 32 (1989).
19. ראה:
W. C. C. Conference on Biblical Interpretation Cartigny 5-21 Jan. 1974 in: Ecumenical Review Vol. 26, 1974.
20. ראה:
A Memorandum by a group of Middle Eastern Theologians, Beirut June 18 1967, in: Ekin P. 130.
21. על עומקה של העוינות בקרב אנשי ה N.E.C.C-כלפי מדינת ישראל בשלב זה מלמדת יפה המבואה הבאה:
" From the chrisian point of view... the creation of an exclusively jewish state goes directly against God's plan for the Jewish People and the world..." Yoon Gu Lee (Associate Executive Secretary for Refugee Work in the N. E. C.C.) in : N. E. C. C News Bulletin Easter 1968 p. 5.
22. לעמדת תומכי זרם זה הפועלים במזרח כלפי ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים, ראה למשל

בספרי כלת פרס נובל, האם מרי-תרז וג'אן-פול גוטייר :

M. Therese, **War In Jerusalem**, 1967.

P. Gauthier, **Les Exigences de la Foi Chretienne devant Le Probleme Palestinien**, 1970.

23. "תיאולוגיית הברית הכפולה" שוללת את הטענה שהאל הפר את הבטחותיו לעמו בגלל חטאיהם, וקובעת שלברית בין האל לעם ישראל יש תוקף שווה-ערך לברית שבין האל לכנסייה באמצעות ישו. כיוון שעם ישראל נמצא במסגרת תוכנית הגאולה האלוקית, חובה על הנוצרים לקבל את היהדות בהתאם להבנתם של היהודים את עצמם - כלומר גם את זהותם הלאומית המיוחדת. מהבולטים במפתחי רעיון זה הוא רוי אקרדט. ראה בספרו :

R. Eckardt, **Elder And Younger Brother**, 1973.

24. במטרה להרחיב עוד השפעה זו הקימו ממסדי הכנסיות, ובראשם הוותיקן, מערכת חינוכית וכלכלית רחבת-היקף בירושלים המזרחית ובשטחים הסמוכים לה. הבולט במוסדות אלה הוא אוניברסיטת בית-לחם, שהוקמה בשנת 1973.

25. ג' זלדין, (1992) **שם**, עמ' 74 הערה 35, עמ' 75 הערה 38, ועמ' 80-81.

26. וראה דברי פיוס ה XII - לנציגי "הוועד הערבי העליון" באוגוסט 1946, בעת שאלה באו אליו בבקשה שהכנסייה תגנה בפומבי את הציונות :

Pope Pie XII, "Les Arabes et Les Juif", in: **Situation D'Israel**, 1948.

27. תמיכה זו נה בוטה היתה לפרקים, עד כי פרופסור שמריהו טלמון, בסכמו מפגש שהתקיים בין נציגים יהודים לאנשי ה W.C.C., כתב שאין טעם בהמשך המגעים, שכן בני-שיחו אף מסרבים לגנות את הטרור הערבי.

S. Talmon, Report on W. C. C - I. J. C. I. C consultation, London 12-16 January 1975
Consultation on Service to Palestine Refugees - M. E. C. C - W. C. C.

28. ראה:

Nicosia Cyprus, 4-8 November 1979, in: **Ecumenical Review**, Vol. 32, 1980, p. 78.

29. ראה:

Statement on the Middle East - Vancouver, in: **Current Dialogue**, No. 6, Spring 1984, p.17.

30. לאחר קבלת ממסדי המערב את הצורך בגינוי האוונגלים הפרו-ציונים, וראה למשל החלטות הוועד המרכזי של ה W.C.C.-מינואר 1979, KING, עמ' 137) התקדמו נוצריי המזרח צעד נוסף ובכינוס ה M.E.C.C.-בקפריסין, במאי 1988, העלו תוכנית להקמת משרד מיוחד לריכוז המאבק בהם.
וראה :

Signs of Hope - Annual report 1988 - M. E. C. C., Cyprus, July 1989.

31. וראה הערה 29, **שם**, **שם**.

32. ראה:

The Lutheran World Federation Consultation on the Holy Land - February 2-5, 1982, Ayia Napa Cyprus, Geneva, 1983.

33. על הכתרת צבא כפטריארך ראה בפרסום המיוחד שהוציאה הפטריארכיה:

Le Bulletin Diocesain, Numero Spicial, 1988.

34. אחת הדרכים היתה באמצעות זימון ארצה של משלחות כנסייה ותדרוכן באופן מגמתי. וראה לדוגמה בהצהרת המשלחת האפיסקופלית מארצות-הברית ואנגליה בעקבות ביקור שאורגן על-ידי הבישוף האנגליקני סמיר קפעיטי:

A Statement by a delegation for the Episcopal Church in the U.S.A. and the Church of England, March 9, 1988, in: **The Presence**, No. 37, 1988.

35. ראה:

Declaration of the Director of the Holy See Press Room, Dr. Joaquim Navarro - Valls concerning the relation between the Holy See and the State of Israel, 25 January 1991.

36. שם, עמ' 4. התרגום לעברית שלי.

37. מחבר המאמר שימש כחבר בצוות הישראלי שעסק במשא ומתן בין ישראל לוותיקן, בתוקף תפקידו כסגן-מנהל המחלקה לעדות נוצריות במשרד הדתות.

38. הסכם יסוד בין הכס הקדוש לבין מדינת ישראל, (30 לדצמבר 1993), עמ' 5.